

MAŁGORZATA ŚWIĘCICKA

BYDGOSZCZ

DOM W UCZNIOWSKICH TEKSTACH PISANYCH

Stereotypy językowe przedmiotów czy osób nazywanych rzeczownikami konkretnymi pojawiają się wcześniej w rozwoju osobniczym człowieka.

W związku z tym współczesne badania, poświęcone językowi dzieci i młodzieży, dotyczą na przykład sposobów definiowania nazw członków rodziny przez dzieci przedszkolne¹.

Wcześniej postrzeganym obiektem jest niewątpliwie dom, co upoważnia do poznania jego językowego obrazu, utrwalonego w uczniowskich tekstach pisanych.

W *Słowniku języka polskiego* pod redakcją M. Szymczaka hasło *dom* definiowane jest następująco:

1. budynek przeznaczony na mieszkania, na pomieszczenia dla zakładów pracy, instytucji itp.,
2. mieszkanie, pomieszczenie mieszkalne, miejsce stałego zamieszkania,
3. rodzina, domownicy, mieszkanie wraz z jego mieszkańcami,
4. ogół spraw rodzinnych, domowych, gospodarstwo domowe,
5. ród, rodzina, dynastia,
6. instytucja państwowa, społeczna, handlowa itp., mieszcząca się zwykle w oddzielnym lokalu lub budynku, budynek, w którym się ona znajduje, zakład, przedsiębiorstwo,
7. miejsce, skąd się rozpoczyna niektóre gry, np. w bilardzie strona stołu, w halmie pierwsze pole².

W niniejszym szkicu próbuję pokazać, jakie znaczenia rzeczownikowi *dom* przypisują uczniowie szkół podstawowych. Zadanie to realizuję wychodząc od analizy zdań wyekscerpowanych z uczniowskich tekstów pisanych, na podstawie której ustaliam kategorie semantyczne³. Wyodrębnione kategorie są więc podpo-

¹ Warto wspomnieć o referacie „Dziecięcy stereotyp mamy” wygłoszonym przez H. Zgólkową na konferencji „Z badań nad kompetencją i świadomością językową dzieci i młodzieży”, Warszawa 1994.

² Por. *Słownik języka polskiego*, pod red. M. Szymczaka, t. I, Warszawa 1993, s. 422.

³ Stereotyp językowy placzu za pomocą tzw. kategorii semantycznych opisuje U. Majer-Baranowska. Patrz: U. Majer-Baranowska, *Stereotyp językowy 'placzu' w polszczyźnie ludowej*, [w:] *Etnolingwistyka 1*, pod red. J. Bartmińskiego, Lublin 1988, s. 101-131, Por.

rządkowane sposobowi opisu przedmiotu przez uczniów, odzwierciedlają ich wiedzę na ten temat.

Material do badań zebrałam w miejskich i wiejskich szkołach podstawowych na Kujawach w województwie bydgoskim. Uczniowie z klas od czwartej do ósmej w sytuacji lekcyjnej odpowiedzieli na pytanie, jak rozumieją wyraz *dom*, dobrali do niego wyrazy bliskoznaczne i w dowolnej formie zrealizowali temat „Mój dom”. Przy takim sformułowaniu tematu oczywiste było, że oprócz treści konotowanych i denotacji wyraz *dom* będzie miał różne referencje.

Przed badaniami uczniowie wiedzieli, że prace są anonimowe, nie będą czytane i oceniane przez nauczycieli języka polskiego. Mimo to niektórzy uczniowie nie zrealizowali zadania. Trudno jednoznacznie rozstrzygnąć, jakie były przyczyny wskazanej sytuacji. Być może o domu nie pisali uczniowie z Domu Dziecka, być może nie pisali też ci, których umiejętności formułowania wypowiedzi pisemnych są jeszcze ograniczone.

Ostatecznie do analizy wybrałam 300 prac (150 ze szkół miejskich i 150 ze szkół wiejskich) uczniów pochodzących z różnych środowisk społecznych. W trakcie oglądu materiału zwracałam uwagę na cechy wspólne i różne w językowym obrazie domu dzieci wiejskich i miejskich zróżnicowanych wiekowo, pomijałam zaś problem uwarunkowań społecznych.

Realizując temat uczniowie wybierali różne formy wypowiedzi, najczęściej jednak opis i opowiadanie, sporadycznie zaś list.

Przytaczając garść autentycznych przykładów zachowuję cechy ortograficzno-gramatyczne oraz interpunkcyjne właściwe uczniowskiemu tekstowi pisanemu.

Eksplikując znaczenie wyrazu *dom* zdania uporządkowałam w kilku grupach. W pisanych tekstach uczniowskich liczne są zwłaszcza informacje dotyczące domu jako budynku, w którym się mieszka. W sposób ogólny, np. *Mój dom znajduje się we wsi. Dom znajduje się w miejscowości Krężoły, Mój dom stoi na niewielkiej ziemi* lub bardziej szczegółowo: *Mieszkamy w Złotnikach Kujawskich przy ulicy Podgórznej 8, Mój dom znajduje się na ulicy Słonecznej*. Uczniowie lokalizują dom w terenie. Lokalizacja obejmuje także podanie usytuowania domu względem innych obiektów, np. *Otoczony jest ogrodem, Kolo budynków jest plac zabaw, parking, garaże, Za budynkiem znajduje się basen. Usytuowaniu w przestrzeni często towarzyszy lokalizacja w czasie, np. ... zbudowany przed wojną. Około 1930 roku, Jest jednym z najstarszych budynków naszej wsi. Był zbudowany w 1913 roku, ... ma 24 lata*.

Kolejną kategorią, według której uczniowie opisują dom, jest materiał służący do jego wybudowania, np. *Budynek z zewnątrz jest z cegły... Cały budynek wykonany jest z czerwonej cegły, Dom babci i dziadka wykonany jest z cegły pokrytej barankiem*. Materiałem jest przede wszystkim *cegła, beton, płyty*.

też J. Bartmiński, *Słownik ludowych stereotypów językowych. Założenia ogólne*, [w:] *Et-nolingwistyka 1*, s. 11-34. Autor przywołuje kategorie, według których dokonuje się opisu przedmiotów nazwanymi rzeczownikami konkretnymi.

Chcąc jednak zasygnalizować ważną rolę, jaką odgrywa dom w życiu człowieka, uczniowie stosują określenia metaforyczne, np. *Mój dom zbudowany jest z porcelany i szczerego złota, Mój dom zbudowany jest z cegły i miłości moich rodziców.*

Oprócz nazwania materiału pojawiają się też informacje dotyczące wykonawcy, czyli osoby, która zbudowała dom, np. *... postawiony został przez mojego dziadka w Gniewkówcu.*

Odmienne realia życia w mieście decydują o tym, że dom w wypowiedziach uczniów szkół miejskich to najczęściej mieszkanie w bloku, np. *Mój dom mam w czteropiętrowym bloku, Mój dom jest na trzecim piętrze. Mieszkają w nim koledzy i koleżanki z klasy. Jest koloru pomarańczowego i ma 9 klatek. Choć podoba im się taki dom, niektórzy marzą o mieszkaniu w domu jednorodzinym, np. Ja bardzo marzyłam o takim domu choć bardzo bym chciała mieszkać w domku jednorodzinym.*

W uczniowskich tekstach pisanych dużo miejsca zajmują dane mereologiczne, na podstawie których otrzymujemy obraz części składowych domu, np. *... mój dom jest ze strychem, ... z dwoma balkonami, dziewięć pokoi i kuchnia, Mój dom składa się z korytarza 5 pokoju przedpokoju kuchni łazienki. Pod całym domem są piwnice. Znajdują się w nich: kotłownia przechowalnia suszarnia. Ma komin przez który leci gęsty dym.*

Cechy, które uczniowie przypisują domowi dotyczą też jego wyglądu, wielkości, kształtu, eksponują jego walory estetyczne, np. *Mój dom jest ładny, wysoki, duży, Mój dom jest taki trochę ładny trochę brzydki, Mój dom jest prostokątny. Mój dom jest dość duży, jego kolor jest siwy. W pracach pojawiają się domy piętrowe, dwupiętrowe, jednorodzinne, dwurodzinne, wielorodzinne itd. Wyjątkowo tylko w jednej z prac dom został postrzeżony jako *ciemny, ponury i szary.**

Z uczniowskich tekstów pisanych da się także wyodrębnić informacje dotyczące wnętrza domu, jego wyposażenia, różnorodnych urządzeń elektrycznych, np. *W domu mieści się duża tapeta i ogromna szafa, w środku jest urządzone są meble tapczany telewizor fotele ława stół zlew meblścianka biórka i inne rzeczy. Moje mieszkanie jest wyposażone w centralne ogrzewanie i ciepłą wodę, są też podłogi naktórych leżą dywany i chodniki.*

Trzeba zauważyć, że dzieci miejskie, częściej niż te ze wsi, koncentrują się na szczegółowym opisie wnętrza domu, a zwłaszcza na wymienianiu sprzętu elektronicznego, np. *... mam w domu super wyposażenie, telewizor, komputer IBM, magnetowit firmy SHARP, sprzęt Pionier, magnetofon Phillips, sprzęt Technies, otwarcz AC 320, otwarcz płyt CD AD 440 a, magnetofon dwukieszeniowy TRS 777 i lampe z żarówkom Osram, doskonale wyposażenie kuchni.*

Można stwierdzić, że uczniowie wszystkich klas postrzegają dom jako budynek. Świadczą o tym chociażby podawane przez nich wyrazy synonimiczne, zwłaszcza *budynek, wieżowiec, blok*, rzadziej *mieszkanie, pałac, zamek, gmach*, także nacechowane emocjonalnie *chata, chajza, chaupa*. Najczęściej jednak dom

jako konkretny budynek bez mieszkających w nim ludzi pojawia się w opisach uczniów z klas czwartych, z których pochodzi większość cytowanych wyżej wypowiedzi.

W tekstach piątoklasistów wzrasta natomiast liczba wypowiedzi, świadczących o rozumieniu go jako mieszkania i rodziny. Zdania dotyczące członków rodziny, atrybutów domu rodzinnego stanowią jednak jeszcze margines rozbudowanych opisów wyglądu, kształtu, lokalizacji itd. Często pojawiają się one w zakończeniu, po wypowiedziach dotyczących domu jako budynku, np. *Atmosfera jest świetna. dom to najlepsza część leżąca na Ziemi, mi się tak wydaje.* Proporcje te zaczynają się zmieniać w klasie szóstej, a liczba wypowiedzi poświęconych rodzinie wyraźnie dominuje w ostatnich klasach szkoły podstawowej. Jako równorzędne wyrazowi *dom* uczniowie klasy siódmej i ósmej podają słowa *miłość, wspólnota, schronienie, ciepło.* Padają eksplicytne stwierdzenia typu: *Mój dom to nie tylko cztery ściany, to również ciepły kąt do którego wracam, Mój dom to nie tylko ściany, przedmioty jakie się w nim znajdują, to także ciepło i miłość, które otaczają mnie każdego dnia kiedy znajduję się w nim, Mój dom to nie tylko cztery ściany ale, również kochająca rodzina.*

Pojawieniu się rozumienia znaczenia wyrazu *dom* jako miejsca zamieszkania towarzyszy precyzowanie jego przeznaczenia. Najogólniej mówiąc służy on do zamieszkiwania przez ludzi, np. *W tym domu mieszkam ja oraz moja kochana rodzinka, ... to mieszkanie w którym mieszkam razem z rodzicami, babcią i dziadkiem,* choć nie tylko, gdyż nieodzownym atrybutem domu są mieszkające w nim zwierzęta, np. *... mieszkają w nim także zwierzęta: pies, papuszkę, kanarek.* Uszczegółowienie znaczenia następuje także przez wskazanie na różnorodne czynności, które się w nim odbywają, a ponadto jego funkcje, np. *... może się spotkać rodzina i bliscy, tam też wychowujemy się, tam się rodzimy i umieramy, budynek w którym mieszkam w którym odrabiam lekcje i się uczę.*

Według uczniów ich dom rodzinny jest *miły, ciepły, serdeczny, przytulny, pełen miłości, jest w porządku.* Poza jedną wypowiedzią, w której uczeń ze szkoły miejskiej stwierdza: *Ale bym wolął byci u babci bo jest lepiej,* pozostałe wypowiedzi świadczą o tym, że piszący nie zamieniliby swego domu na inny, jest on dla nich jedyny na świecie.

Słowem — kluczem, którym posługują się uczniowie starszych klas, jest *atmosfera.* Tworzą z tym wyrazem różnorodne związki frazeologiczne, np. *... w moim domu panuje cicha atmosfera, ... w moim domu rodzinnym panuje wspaniała atmosfera, ... jest w nim przyjemna atmosfera.* Uczniowie szkół miejskich szczególnie chętnie wykorzystują potoczny przymiotnik *fajny*, np. *Atmosfera w moim domu jest zawsze bardzo fajna, U mnie w domu jest fajna atmosfera,* a także słownictwo środowiskowe, np. *Nasze mieszkanie wygląda czadowo gdyż jest kolorowe.*

Idyllicznemu postrzeganiu domu jako rodziny służą także inne pojawiające się ze znaczną częstością wyrazy i związki frazeologiczne, np. *miłość, zaufanie, spokój i cisza, rodzinne gniazdo, ciepły kąt, ciepło rodzinne, własny pokój, czuć*

się dobrze i bezpiecznie, żyć w zgodzie, liczyć na pomoc, pomocna dłoń, ponadto przysłowie wszędzie dobrze, ale w domu najlepiej.

Uczniowie przyznają wprawdzie, że dom to coś takiego, gdzie nieraz jest spokój, a nieraz są kłótnie, ale obraz swojego domu kreują bez kłótni, kłamstwa i pijaństwa, np. ... nie ma kłutni moi rodzice nie piją, ... nie ma kłamstwa nikt nikogo nie oszukuje.

Jedynie wyjątkowo wspominają o konfliktach, do których dochodzi w ich domu, np. Nie raz z bratem się kucimy co oglądać w telewizji, Czasami w naszym domu domownicy klócą się lecz po chwili już jest dobrze i przepraszają się wszyscy.

Z rodziną wiąże się także określona hierarchia jej członków.

Wypowiedzi uczniowskie świadczą o tym, że w dzisiejszych czasach nie ma jednego obowiązującego modelu, np. Z moim domem nieodłącznie związana jest moja mama — najważniejsza postać w rodzinie oraz tata brat i zwierzęta domowe. Najważniejszy w rodzinie jest tata, potem mama, w naszym mieszkaniu głową jest dziadek.

Uczniowie zazwyczaj deklarują swoją miłość do rodziców i rodzeństwa, np. Kocham moich rodziców i brata, pozytywnie ich oceniają, np. Moja mama i tata są bardzo mądrzy i pracowici, troszczą się o członków rodziny, np. Martwię się o mego Tatę bo pali, wyjątkowo zaś — chyba żartobliwie — piszą: Ale najbardziej mi się w nim podoba gdy niema rodziców. Wtedy zaczyna się balanga.

Osoba matki w wypowiedziach uczniów najczęściej związana jest z kuchnią, np. Nie daleko przedpokoju jest kuchnia w której mama szykuje posiłki, Moja mama cały dzień gdy ma wolne z pracy całymi dniami przesiaduje w kuchni, ojca postrzegają następująco: Tata siedzi i czyta książki o wędkarstwie.

Dom postrzegany jest także przez pryzmat panujących w nim obowiązków, np. Rodzice pracują i część obowiązków spada na mnie i moje rodzeństwo, Codziennie po przyjeździe ze szkoły z siostrą zaczynamy robić lekcje.

Atrybutem domu są też wspólne posiłki, np. Najbardziej się cieszę kiedy wszyscy spotykamy się razem w naszym mieszkaniu przy wspólnym posiłku, ponadto święta i rozmowa, np. W moim domu nigdy niebrakuje jedzenia, a każde święta są zawsze wesole. W święta gdy zjeżdża się cała rodzina, wtedy można porozmawiać o swoich problemach. Cytowane dotychczas przykłady ukazujące dom jako rodzinę, można wprawdzie odnotować już w tekstach piąto-klasistów, ale ich liczba wzrasta szczególnie w pracach uczniów klas siódmych i ósmych.

Dom opisuje się nie tylko według wyodrębnionych dotychczas kategorii znaczeniowych, z wiekiem — zwłaszcza w ostatnich klasach szkoły podstawowej — staje się on przedmiotem wartościowania. Dla uczniów klasy siódmej jest on na przykład obiektem pozytywnych uczuć, np. Kocham ten mój rodzinny dom, i wszystkich którzy w nim mieszkają. Lubię w nim przebywać i cieszę się z tego mojego domu, Moje mieszkanie bardzo mi się podoba.

Uczniowie klasy ósmej przedstawiają go ponadto jako najistotniejszą wartość w życiu człowieka, np. ... *najważniejsze jest dla mnie ciepło ogniska domowego. Dom dla mnie jest czymś najcenniejszym. Traktuje go jak skarb świata, nawet jeśli życie w nim jest skromne i trudne, np. ... mimo tródných warónków mieszkaniowych i ciężkiej sytuacji rodzinnej lubię swój dom.*

Uczniowie w starszym wieku szkolnym zwracają uwagę na to, że wyraz *dom* może też oznaczać budynki różnych instytucji, np. szkołę, hotel, także gospodarstwo domowe, np. *Dom prowadzą mama i babcia, czy ojczyznę, np. Jest też dom w którym się żyję. Na przykład Polska to jest nasz dom.* Wyrazistszy niż w młodszym wieku staje się związany z domem element gościnności, np. *Częstujemy gości tym co mamy.* Odzwierciedlają go nieliczne frazeologizmy i zmodyfikowane przysłowia, np. ...*prowadzimy dom otwarty, Czym chata bogata, Goszczę Cię tym, co mam w domu swym.*

W wypowiedziach uczniów starszych pojawia się także motyw tęsknoty za domem i powrotu do niego, np. ... *nie lubię wyjeżdżać daleko gdyż zawsze tęsknię za domem, Gdziekolwiek bym była zawsze z radością wracam do domu,* eksponuje się jego rozumienie jako *celu życia, przystani życiowej, schronienia* nie tylko przed zjawiskami atmosferycznymi (burzą, deszczem, zawieruchą), ale też przed otaczającą rzeczywistością, w której dom jawi się jako *oaza spokoju, bezpieczeństwa i ciepła.*

Starsi uczniowie — zwłaszcza ósmoklasiści — postrzegają również *dom* jako źródło wiedzy, miejsce przechowywania wspomnień i tradycji, np. ... *z domu rodzinnego wynoszę różne zasady, tradycje, uczę się żyć obserwując pozostałych domowników. Ten dom to życie i historia jego, Mój dom jest wspomnieniem z przeszłości.*

Wyeksplikowane na podstawie uczniowskich tekstów pisanych znaczenia wyrazu *dom* są różne i zmieniają się wraz z wiekiem, znajdując uzasadnienie zarówno w rozwoju języka, jak i myślenia abstrakcyjnego uczniów. Zasadnicza granica przebiega zwłaszcza pomiędzy klasą czwartą a piątą. W klasie czwartej opisuje się *dom* przede wszystkim jako budynek wraz z jego określonymi cechami, w piątej klasie do przedmiotowego ujęcia dołącza się postrzeganie domu jako budynku wraz z jego mieszkańcami, w klasie szóstej wzbogaca się obraz domu jako rodziny poprzez uwzględnienie jej cech charakterystycznych, w języku uczniów klasy siódmej i ósmej pojawia się obraz wartościowania domu jako obiektu przede wszystkim pozytywnych uczuć i takowych sądów. Poczynoną obserwację starałam się zasygnalizować, przypisując autorstwo cytowanych wypowiedzeń uczniom z różnych poziomów nauczania. Taka prezentacja materiału jest niewątpliwie uproszczeniem, trzeba bowiem zaznaczyć, że już w piątej klasie zdarzają się prace, w których treści uczniowie umiejętnie łączą atrybuty domu jako budynku i rodziny. Wydaje się jednak, że pozwoliła ona w sposób ogólny — zachęcający do pogłębionych badań na obszerniejszym materiale językowym — zilustrować jak wiek wpływa na sposób widzenia domu.

W uczniowskich tekstach pisanych typowe jest więc rozumienie domu jako budynku, w którym się mieszka, mieszkania wraz z rodziną, inne znaczenia, np. instytucji, gospodarstwa domowego czy ojczyzny pojawiają się sporadycznie.

Niezależnie od tego, jaki jest polski dom i polska rodzina w rzeczywistości, na podstawie analizowanego materiału otrzymujemy jego wręcz idealny obraz. Dla każdego ucznia stanowi on najistotniejszą wartość, jest wartościowany przede wszystkim pozytywnie.

Dom wiejski jest tradycyjny. Może być jedno-, dwu— lub wielorodzinny, zbudowany z cegły, otoczony pięknymi drzewami i kwiatami, najczęściej stanowi go liczna rodzina, pod jednym dachem zgodnie żyje pokolenie dziadków, rodziców i wnuków, często też inni członkowie rodziny.

Dom miejski to najczęściej mieszkanie trzy— lub czteropokojowe w bloku. Żyje w nim nieliczna rodzina⁴, najczęściej rodzice z dwojgiem lub trojgiem dzieci, rzadko babcia i dziadek.

Mало jest prac, które można by określić jako kompletne, biorąc na przykład pod uwagę wyodrębnione kategorie semantyczne.

Młodszy uczniowie koncentrują się zazwyczaj na opisie według jednej kategorii, np. części składowych domu jako budynku, starsi uczniowie próbują uwzględnić różne atrybuty domu, łączyć opis z sądami wartościującymi.

Dla niektórych uczniów zwerbalizowanie myśli o domu było zapewne zadaniem trudnym. Nielatwo jednoznacznie rozstrzygnąć, na ile otrzymany obraz domu jest prawdziwy. Może jest on tylko wyrazem tęsknoty za silną więzią rodzinną, może warunkuje go sygnalizowane w tekstach przekonanie, że o domu nie wypada mówić źle ani domownikom ani obcym, np. *O moim domu nie lubię kiedy mówi się źle, gdyż za to grozi kara, np. Jeśli ktoś kiedy ktoś by powiedział, że jest brzydki ukatrupie, sparalizuje.*

⁴ A. Krawczyk pisze, że duża ilość nazw pokrewieństwa świadczy o silnej więzi rodzinnej, o kulturowo ważnej roli rodziny, natomiast zanikanie we współczesnej polszczyźnie niektórych określeń, np. *świekra, stryj* jest dowodem na kurczenie się wielkiej rodziny, brak różnic między krewnymi ze strony matki i ojca. Por. A. Krawczyk, *Język źródłem wiedzy o człowieku*, [w:] Etnolingwistyka 2, pod red. J. Bartmińskiego, Lublin 1989, s. 33.